

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/24/18-22>**Rəminə Hüseynova**Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
remine.huseynova@mail.ru**Rahilə Fərmanlı**Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
rahilefermanli14@gmail.com

GƏNCƏ-QAZAX ZONASINDA CÜCƏLƏR ARASINDA ƏN ÇOX BAŞ VERƏN XƏSTƏLİKLƏR VƏ ONLARA QARŞI MÜBARİZƏ TƏDBİRLƏRİ

Xülasə

Tədqiqat işinin məqsədi Gəncə-Qazax zonasının fermer təsərrüfatlarında cücələr arasında ən çox baş verən xəstəliklər (yoluxan və yoluxmayan) və onlara qarşı mübarizə tədbirlərini öyrənməkdir. Tədqiqat işi Şəmkir rayonunda yerləşən müxtəlif fermer təsərrüfatlarında, ADAU-nun Baytarlıq təbabəti fakültəsinin "Baytarlıq klinikası"nda aparılmışdır. Xəstəliklərin qarşısının alınmasında və quş xəstəliklərinin müalicəsində ən müasir məlumatları bilməliyik. Gəlirli quşçuluq sənayesinin inkişafı üçün hər bir xəstəliyin xarakteristikasını bilmək zəruridir və bu da öz növbəsində xəstəliklərə qarşı effektiv baryer yaratmaqda birinci addımdır. Quşçuluğun sənaye texnologiyasına keçməsi ilə əlaqədar olaraq yoluxmayan və yoluxan xəstəliklərin profilaktikasında bir sıra yeni problemlər meydana çıxmışdır. İntensiv saxlama metodları şəraitində məhdud ərazidə çox sayda quşların yerləşdirilməsi, ənənəvi yemləmənin daha intensiv forma ilə əvəz edilməsi, hipodinamiya, gün şüalarının az olması və başqa faktorlar müxtəlif xəstəliklərin baş verməsinə səbəb olurlar.

Açar sözlər: *cücə, xəstəlik, pasterelyoz, konyuktivit, sinqamoz, kliniki əlamətlər, patoloji anatomiya, diaqnoz, müalicə, mübarizə tədbirləri*

Ramina HuseynovaAzerbaijan State Agrarian University
remine.huseynova@mail.ru**Rahila Farmanli**Azerbaijan State Agrarian University
rahilefermanli14@gmail.com

The most common diseases among chickens in the Ganga-Gazakh zones and measures to control them

Abstract

The purpose of the research work is to study the most common diseases (infectious and non-infectious) among chickens in farms of Ganja-Gazakh zones and measures to combat them. The research work was carried out in various farms located in Shamkir region, in the "Veterinary Clinic" of the Faculty of "Veterinary Medicine" of ADAU. We must know the most up-to-date information on disease prevention and treatment of bird diseases. Knowing the characteristics of each disease is essential for the development of a profitable poultry industry, and this in turn is the first step in creating an effective barrier against diseases. Placement of a large number of birds in a limited area under the conditions of intensive storage methods, replacement of traditional feeding with a more intensive form, hypodynamia, lack of daylight and other factors cause the occurrence of various diseases.

Keywords: *chick, disease, pastereliosis, conjunctivitis, syngamosis, clinical signs, pathological anatomy, diagnosis, treatment, control measures*

Giriş

Quşçuluq tez yetişib məhsul verən heyvandarlıq sahəsi olmaqla quş əti istehsalının tezliklə artırılması üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Qabaqcıl quşçuluq təsərrüfatlarının iş təcrübəsi göstərir ki, broylerlərin yetişdirilməsi düzgün təşkil edildikdə yüksək intensiv təsərrüfat sahəsi ola bilər. Son zamanlar ətlik istiqamətli quşçuluğun inkişafına xüsusi fikir verilir. Ölkəmizdə istehsal olunan ətin (kəsilmiş şəkildə) 65%-i broyler sənayesindən alınır. Broyler quşlarının əti keyfiyyətli olmaqla, ona çəkilən xərclər tez bir zamanda ödənilir. Broyler cücələrinin canlı kütləsini beş həftə saxladıqda 2,3-2,5 kq-a çatdırmaq olar. Bu zaman quşların gündəlik çəki artımı orta hesabla 60-80 qr-a çatdırılmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, yalnız broyler cücələri düzgün saxlamaqla, yem payına düzgün əməl etməklə, vitaminlərdən, makro və mikroelementlərdən normaya uyğun istifadə etməklə yüksək göstəricilər əldə etmək olar (Tağıyev, Məmmədov, Gözəlov, 2017: 3).

Sənaye təməli əsasında intensiv quşçuluqda təbii şəraitdə yetişdirilməkdən fərqli olaraq quşların orqanizmində, o cümlədən müxtəlif maddələr mübadiləsində əsaslı dəyişikliklər baş verir. Orqanizm hipodinamiya vəziyyətində olduğu üçün və intensiv yemləmə ilə əlaqədar olaraq quşlarda fizioloji proseslər dəyişikliyə uğrayır, qısa zaman kəsiyində nəzərdə tutulan çəki əldə edilir. Ancaq belə şəraitdə vahid sahədə daha çox quş cəmləndiyi və onlar həmişə qapalı şəraitdə olduqları üçün bunlar arasında kontakt çoxalır, xarici mühit faktorları ilə əlaqəli bir sıra xəstəliklər yox dərəcəsinə çatdırıldığı halda potensial patogenliyə məik mikrobların belə şəraitdə fəallaşması, yüksək dərəcədə virulentlik xüsusiyyətinin qazanması nəticəsində yeni xəstəliklər meydana çıxır (Məmmədov, Əhmədov, Məmmədov, 2003: 3-4).

Toyuqların xəstəliklərinin onların yaş dövründən asılı olaraq yem rasionunda hər hansı bir komponentin az və çoxluğu, zoogigiyenik qaydalara düzgün əməl etməmək, cinsin özündə çatışmayan cəhətlər nəticəsində baş verdiyi məlum olur. Toyuqlar yumurtalıq istiqamətli toyuqlara nisbətən yoluxmayan xəstəliklərə tez tutulurlar. Buna səbəb onların az hərəkətli olması, inkubatorlardan alınarkən gec yem qəbul etməsi, temperaturun dəyişməsinə davamsızlığını göstərmək olar. Ətlik istiqamətli toyuq cücələrində ilk 10 gündə amfolit, sarılığın sovrulmaması, dispepsiya, asfiksiya, hipovitaminoz xəstəlikləri müşahidə olunur. On gündən kəsimə gedən günə qədər (32-35 günlüyə qədər) apterioz, kannibalizim, podaqra, qara ciyərin toksiki distrofiyası, ammoniyak korluğu, raxit, alimentar distrofiya, hipo və hipervitaminozlar, zəhərlənmələr, əzələlərin distrofiyası xəstəlikləri müşahidə edilir (Tağıyev, Məmmədov, 2019: 90-93; Tağıyev, Məmmədov, Zeynalova, 2018: 4).

Quşların parazitar xəstəliklərinin epizootologiyası, invaziyanın baş vermə səbəbləri, mənbəyi, mənşəyi, yayılma yolları, əhatə dairəsi, xəstəliyin tədricən sönməsi, onun müxtəlif şəraitdə gedişi xüsusiyyətləri, prosesin ən az xərclə zəiflədilməsi və ləğv edilməsi qanunauyğunluqlarını öyrənir. Təbiətdə yaşayan bütün quşların hamısı təsadüfən və ya mütləq şəraitdə tüfeylilərlə yoluxa bilərlər. Yoluxmanın səviyyəsi və təhlükəsi quşların həyat tərzindən və ətraf mühit şəraitindən müəyyən qədər asılı olur (Bilalov, 2020: 30).

Quşlarda saxlanma şəraitindən asılı olmayaraq, yumurta ilə yayılan yoluxucu xəstəliklərin (vərəm, pulloroz, neyrolimfomatoz, paratif) qarşısını almaq, habelə onları parazitar xəstəliklərdən, bəzi parazitlərdən qorumaq üçün ciddi baytarlıq nəzarəti olmalıdır. Bundan başqa, baytarlıq-sanitariya tədbirlər vaxtında görülməlidir. Quş sürüsü təşkil edilərkən bütün yaşlı quşlar üzərində baytarlıq-sanitariya tədbirləri aparılmalıdır, sürü sağlam və yaxşı inkişaf etmiş quşlardan təşkil edilməlidir. Sürü təşkil edilərkən cavan və yaşlı quşların, habelə xoruz və ana quşların nisbəti normal olmalıdır (Əliyev, Əzimov, Vəliyev, Səfi, 2013: 778-894).

Quşların sağlamlığının nəzarətində binaların mikroiqliminə (ventilyasiyanın işləməsi, zərərli qazların olması, temperatur və işıq rejimi) xüsusi əhəmiyyət verilir. 10 günlüyünə qədər cücələr saxlanılan binalarda havanın temperaturu 29-31°C, 11-20 günlüklərdə 24-29°C, 21-30 günlükdə 20-24°C olmalıdır. İri quşlar saxlanılan binalarda havanın optimal temperatur rejimi 15-20°C olmalıdır. Karbon qazının maksimal ehtimal edilən konsentrasiyası ammoniyakın həcminə görə 0,25 %, hidrogen-sulfidin miqdarı 5 mq/m³, havanın nəmliyi 70 %-dən yuxarı olmamalıdır. Cücələr xarici mühitin aşağı temperaturuna, iri quşlar isə isti vurmaya çox həssasdırlar. Quşlar saxlanan binanın

çox işıqlanması stress, aqressivlik, kannibalizm, zəif işıqlanması isə yumurtlamanın zəifləməsinə səbəb olur. Quş fabrikalarında ölən quşların gündəlik yarılması ölümə səbəb olan əsas və əlavə xəstəliklərin müəyyən edilməsinə kömək edir (Gəncəyev, Nəsibov, 2016: 485-488).

Bəzi zoogigiyenik (cücələrin saxlanma, yemlənmə, mikroiklim və s.) qaydalar pozulduqda cücələrin məhsuldarlığı aşağı düşür, cücələr arasında çıxdaş və ölüm halları baş verir. Quşçuluğu respublikamızda daha da inkişaf etdirmək üçün bütün imkanlar vardır. Yüksək məhsul əldə etmək və onlardan alınan ətin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün cücələrin saxlanmasına, yemləndirilməsi, zoobaytar işinin yüksəldilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Quşlar üzərində pasterelyoz xəstəliyinə qarşı müəyinə apardıqda onların məhsuldarlığı ən azı 10-15 gün müddətinə azalır. Quşlar arasında peyvəndlənmə aparılarkən onların diri çəkilərinin 9,3%-ə qədər azalmasına təsadüf olunur. Stress amillərə qarşı quşların dözümlülüyünü artırmaq məqsədilə onlara sakitləşdirici dərman preparatları, müxtəlik antivitamin kompleksləri verilməlidir. Təsərrüfatda peyvəndlənmə aparılmış 2 gün əvvəl quşların yem rasionuna müvafiq vitaminlər əlavə edilməlidir. Ümumiyyətlə, quşçuluqda stress amillərin qarşısını almaq üçün texnoloji layihələşdirmə normalarına əməl etmək, texnoloji prosesləri pozmamalıdır. Yuxarıda göstərilən qaydalara əməl edilərsə, quşçuluqda, quşlar arasında stress amillərin təsiri müşahidə olunmaz.

Gəncə-Qazax zonasında cücələr arasında ən çox baş verən xəstəliklərdən biri də pasterelyoz xəstəliyidir. Apardığımız tədqiqat işindən aydın oldu ki, vəba və ya pasterelyoz quşlarda çox iti gedən, sürətlə yayılan və böyük tələfat verən xəstəlikdir. İti forma çoxlu tələfata, yarım iti və xroniki formalar isə quşların çıxdaş olunmasına və məhsuldarlığın azalmasına səbəb olur.

Xəstəliyin gedişatına görə onu təyin etmək asandır. İnkubasiya dövrü bir neçə saatdan 2-4 günə qədərdir. Xəstə quş bir anda başını sallayır, küncə çəkilir, quşlardan aralanır, çox su içir, çinədən köpüklü olur, ağızdan selik axır, pipik göyərir, yem yemir, tez də ölür. Xəstəliyə tutulmuş quş 1-2 günə, bəzən bir neçə saata ölür, hətta xəstəliyin əlamətləri bilinmədən ölür.

Tədqiqat zamanı xəstəliyə diaqnoz qoyarkən epizootoloji məlumatla, klinik nişanələrə, patanatomik dəyişikliklərə və bakterioloji müayinənin nəticəsinə əsasən diaqnoz qoyduq. Bakterioloji diaqnostika qan və orqanlardan hazırlanmış yaxmaların mikroskopiyasından, törədicinin kulturasının süni qida mühitlərində ayrılmasından onun identifikasiya edilməsi və virulentliyini bioloji sınaqla təyin etdik. Əks halda quşların əksəriyyəti (70-80%) qısa müddətdə tələf olacaq.

Xəstəlik müəyyən edilən yerdə xəstə və sağlam quşlar ayırdıq, ilk növbədə xəstə quşlara əldə olan antibiotiklərdən (pensilin, biseptol, ampisilin və s.) istifadə etdik. Belə antibiotiklərdən penisilini 50 min vahid dozadan hər bir quşun döş əzələsinə gündə 2 dəfə vurduq. Tabletkə formasında olan antibiotiklərdən isə asan və tez olmaq üçün bir tabletkə (1 qram) 4 baş quşa verdik. Antibiotiklərin verilməsi 3-5 gün davam etdirilir. Suyu 1:1000 marqans MnO_4 məhlulu qatdıq. Yadda saxlamaq lazımdır ki, xəstə quşlar müalicə olunmaya da bilər. Belə halda bütün xəstə quşların kəsilməsi və istifadə edilməsi məqsədəuyğundur. Lakin kəsilmiş quşun tullantıları yandırılmalı, ətraf mühitin çirkləndirilməsinə yol verilməməlidir. Əti isə xüsusi yerdə saxlanmalı və bişirilməlidir. Qablaşdırmaq və çiy əti göndərmək olmaz. Əks halda xəstəlik geniş miqyasda yayıla bilər. Təsərrüfata gediş-gəliş qadağan edilməlidir. Sağlam quşlarda isə profilaktiki tədbirlər (antibiotiklərin verilməsi) davam etdirilməlidir.

Əsas profilaktiki tədbir vaxtında quşların aktiv peyvənd (vaksinasıya) edilməsidir.

Təsərrüfatda təmizlik və dezinfeksiya tədbirləri aparılmalıdır.

Tədqiqat zamanı onu da müəyyən etdik ki, cavan quşlar arasında tez-tez rast gəlinən xəstəliklərdən biri də konyuktivitdir - gözün iltihabı. Bu xəstəlik adətən, vitamin A çatışmazlığından və burada tozun çoxalmasından baş verir. A vitamini çatışmadıqda göz iltihabı uğrayır. Göz yaşarır, konyunktiv və üçüncü göz qapağı şişkinləşir, buynuzlu qişa iltihablaşır. Bu hal quşun kor olmasına səbəb olur. Profilaktiki olaraq balıq yağı, balıq unu verdik (kombikorma qarışdırıb səhər yeməyində verdik). Eyni zamanda binada mikroiklim göstəriciləri normada saxlanılmalıdır.

Biz təcrübələrimiz zamanı körpə quşlar arasında tükünü didmək, qanatmaq (kannibalizm) xəstəliyinin müşahidə etdik. Maddələr mübadiləsinin dərin pozulması nəticəsində sinir sisteminin

güclü oyanması ilə xarakterizə edilən və quşların birinin digərini dimdikləməsi ilə birüzə verən bir xəstəlikdir. Xəstəliyə daha çox toyuq, hindtoyuğu, firəngtoyuğu, qırqovul və bildirçinlər meyllidirlər. Quşçuluq təsərrüfatlarında kannibalizm ördək, qaz və başqa növ quşlarda da təsadüf edilir. Cücələrdə xəstəlik daha ağır gedir. Kannibalizmin əmələ gəlməsi bir çox çətin müəyyən edilən etioloji faktorlarla əlaqədardır. Bunlardan daha çox təsadüf edilən quşlara yemlərin çox və ya heç verilməməsi, heyvan mənşəli yemlərin çox və ya heç olmaması, yemlərdə sistin, sink və metioninin az olması, uzun müddət quşların susuz qalmasıdır. Bir sözlə, quşların balanslaşdırılmamış yem payları ilə yemləndirilməsi xəstəliyin əsas səbəblərindəndir. İkinci qrup etioloji faktorlara stress faktorları (quşların sıxlığı, tez-tez aparılan baytarlıq tədbirləri, binalarda güclü işıqlandırma, quşların profilaktikasında və ya müalicəsində əsas yemə qan unu, ət unu əlavə etməklə cücələr saxlanan binanın pəncərələrinə qırmızı tutmaq və ya qırmızı lampa yandırmaq məsləhətdir. Bütün növ yaş qrupuna aid quşların yem paylarında protein, aminturşuları, vitamin, makro və mikroelementlərin, kalsium və fosforun artıq olmasının qarşısını alırlar. Quşları kannibalizmə meyl etdirən səbəblər araşdırılmalı onlara qarşı tədbirlər görülməli və aradan götürülməlidir. Xəstə quşlara çuğundur, yerkökü, və balqabaq verilir. Yaralanmış quşları sağalana qədər ayrı saxladıq və müalicə etdik. Dimdikləməyə vərdiş etmiş və döyüşkən quşları seçib ətliyə verdik. Dərman maddələrindən toyuqlara yemlə hər-bir başa 0,1-0,2 qr kükürd, 20 mq marqan-sulfat, 30 günlüyə qədər olan cücələrə daxilə yemlə hər bir başa 1 mq, toyuqlara isə 3-5 mq sutkada bir dəfə aminazin və ya toyuqlara 0,1-0,2 qr kalium-bromid və ya natrium-bromid təyin etdik. Quşların yem paylarına xörək duzu əvəzinə 0,25-0,30 % natriumsulfat əlavə etdik. Baytarlıq tədbirləri aparmazdan 10-14 gün əvvəl quşlara yemlə stressəleyhi premiksler verdik. Bəzi hallarda hər kq yemə 30-100 mq dozada askorbin və yaxud limon turşusu əlavə etdik.

Gəncə-Qazax zonasında ən geniş yayılmış xəstəliklərdən biri də sinqamozdur. Bu xəstəlik adətən, torpaqda şumlama aparıldıqdan sonra, yaz başı və ya yağışdan sonra, sərbəst gəzən cücələr cavan və yaşlı toyuqlar soxulcan qurdu (yağış qurdu) ilə qidalandıqda bu xəstəliyə tutulurlar. Bu qurdlar quşların bronxlarında, traxeyalarında parazitlik edirlər. İlk günlər xəstəliyə yeni yoluxmuş cücələr yemi çox qəbul edirlər, sonralar yemdən imtina edir, qanadları düşür, tükləri biz-biz durur, qığıldaşır və asqırırlar, sanki boğazında nəsə qalıb və nəfəs borusu, traxeya tam qurdla dolduqda tənəffüs yollarını kəsir. Xəstəliyin kliniki əlamətlərinə, onun epizootologiyasına (xəstəliyin kütləvi olmasına və fəslə xarakter daşmasına) və Fülleborn üsulu ilə kaproloji müayinənin nəticəsinə əsasən diaqnoz qoyduq. Ölümün səbəbini dəqiqləşdirmək məqsədi ilə ölmüş cücələrin bir neçəsini yarıb traxeyada sinqamuslara baxmaqla diaqnozu dəqiqləşdirdik.

Xəstəliyə təzə tutulmuş cücələrin boğazını Lyuqol məhlulu ilə sildik. Lyuqol məhlulunun tərkibi: 1 qr kristallik J və 2 qr KJ kristallarını əzdikdən sonra 300 ml qaynadılmış suda həll edilməlidir. Çöpün başına pambıq sarıyıb məhlulla isladıb cücələrin boğazını sildik. Xəstəliyə tutulmuş cücələrin vəziyyəti ağırlaşdırsa onda 1,0 q-J və 1,5 q-KJ 2 litr suda həll etdikdən sonra şpris ilə hər cücənin boğazına 1,5 ml hesabı ilə məhlul yeritdik. Quşlar müalicə olunduqdan sonra 3-5 gün xüsusi binada və gəzinti yerlərində saxlanılmalı və onların kalı toplanıb yandırılmalıdır. Sinqamozun müalicəsində 5%-li Natrium-Silisilukum, 4-Xlorlu Karbon, Tiabendozol preparatların təlimatına uyğun işlədilməsi yaxşı nəticə verir.

Aparığımız tədqiqat işləri nəticəsində ən geniş yayılmış xəstəliklərdən biri də cücələrdə koksidiozdur. Ən geniş yayılmış parazitər xəstəlikdir. Xüsusən 90 günlüyə qədər yaşı olan cücələri yoluxdurur. Yüksək ölüm faizi ilə xarakterizə edilir. Yoluxmanın əsas mənbəyi xəstə və xəstəlik keçirmiş quşlardır. Xəstə quşlarda lələklər pırpızlaşır, qanadlar sallanır, baş arxaya əyilir, gözlər yumulur, zılı selikli, qanla qarışıq olur. Xəstəlik 3-4 gün davam edir, bundan sonra çox vaxt cavanlar ölür. Dərmanla müalicə həmişə effekt vermir. Xəstəliyin müalicəsi üçün koksidostatik dərmanlardan amprolium, ximkoksid, norsulfazol, cikostat, maykoli, koksidiovit və s. təlimata uyğun kursla yemlə və ya su ilə verdik. Hər kq quru yemə 1 q koksidiovit qatılaraq 7-10 həftə ərzində; sulfadimezin 10 kq yemə 1-2 q qatılaraq iki-üç günlük kurs arasında iki gün fasilə ilə verdik. Bina təmizləndikdən sonra onun lehmləyici lampa ilə termik işlənməsi üsulu yaxşı nəticə verir.

Nəticə

Beləliklə, biz müəyyən etdik ki, şəxsi təsərrüfatlarda cücə saxlayanlar xəstə cücələri xəstə olmayan cücələrdən fərqləndirməyi bilməli və xəstələnmiş cücələri ümumi sürüdən ayırmalıdır. Quşların saxlanması və yemləndirilməsi qaydalarına ciddi əməl edilməsi, kompleks profilaktik tədbirlərin diqqətlə yerinə yetirilməsi quşların sağlam qalmasını və onların yüksək məhsuldarlığının olmasını təmin edir.

Ədəbiyyat

1. Tağıyev, A., Məmmədov, R., Gözəlov, Y. (2017). Broylər cücələrinin saxlanılma texnologiyası. Gəncə: ADAU, 32 s.
2. Məmmədov, İ., Əhmədov, A., Məmmədov, N. (2003). Epizootologiya və quşların infeksiyon xəstəlikləri. Bakı: Qismət, 353 s.
3. Tağıyev, A., Məmmədov, R. (2019). Ətlik və yumurtalıq istiqamətli bəzək toyuqlarının saxlanılma texnologiyası. Bakı: Mütərcim nəşriyyatı, 168 s.
4. Tağıyev, A., Məmmədov, R., Zeynalova, Z. (2018), Ətlik istiqamətli toyuqların xəstəlikləri. Gəncə: ADAU, 57 s.
5. Bilalov, R. (2020). Parazitologiya və heyvanların invazion xəstəlikləri. Lənkəran: LDU, 467 s.
6. Əliyev, E., Əzimov, İ., Vəliyev, U., Səfi, N. (2013). Epizootologiya və infeksiyon xəstəliklər. Bakı: UniPrint, 1070 s.
7. Gəncəyev, İ., Nəsimov, F. (2016). Kənd təsərrüfatı heyvanlarının daxili xəstəlikləri. Bakı: "Elm və təhsil", 580 s.

Göndərilib: 27.06.2023

Qəbul edilib: 07.08.2023